

ЧАМАТА
Павло
Романович
(1898—1969)

Учитель, психолог,
педагог, організатор
освіти

Павло Романович Чамата народився 28 липня 1898 р. в с. Бабичі, тепер Канівського району Черкаської області (за іншими даними — 29 липня 1898 р. на Донеччині) в селянській родині. По закінченні школи (1916) П. Р. Чамата працював шахтарем. Пізніше вступив на факультет соціального виховання до Київського інституту народної освіти, який закінчив у 1930 р. Учителював, був директором школи. Відтоді Петро Романович поєднував наукову й педагогічну діяльність: закінчив аспірантуру, захистив кандидатську дисертацію з психологічних наук. Пізніше працював на посаді старшого наукового співробітника в Українському науково-дослідному інституті педагогіки.

З 1937 р. за сумісництвом працював доцентом кафедри психології в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького, пізніше тут виконував обов'язки проректора з наукової роботи.

У 30-х роках Павло Романович брав активну участь у розробці питань освіти, висвітлював їх на сторінках преси. У статті «Про розпис уроків для початкової та середньої школи» (1935) звернув увагу педагогічної громадськості на перевантаженість, формалізм, нестабільність та невідповідність наявних розкладів уроків у школах віковим можливостям учнів. Автор статті висвітлив негативні явища, які можуть виникнути в результаті неуважного ставлення до цього питання й обґрунтував висновки, «що сталий, раціонально побудований розпис має значення — організаційно-планувальне, виховне та психогігієнічне», а також виклав власне бачення шкільного розкладу уроків. Стаття адресована практичним працівникам шкіл, зокрема директорам і завучам, які мали безпосередній стосунок до складання розкладів уроків.

У 1943—1945 рр. П. Р. Чамата очолював Український науково-дослідний інститут педагогіки, який після визволення території України від фашистських окупантів у жовтні 1943 р. відновив свою діяльність у Харкові й у січні 1944 р. переїхав до Києва. Павло Романович разом з іншими вченими, які повернулися з фронту чи евакуації, зробив значний внесок у відновлення його роботи. Саме цей період діяльності Інституту він відтворив у статті «Український науково-дослідний інститут педаго-

гіки МКО УРСР» (1945). Ця публікація має певний науковий інтерес і розкриває історію розвитку Інституту педагогіки. Автор зазначав, що силами наукових працівників інституту перед війною (1938—1941) видано чимало праць у галузі педагогічних наук. Серед них найважливішими є посібник для студентів педінститутів за редакцією проф. С. Х. Чавдарова «Педагогіка» та посібник для вищих педагогічних шкіл за редакцією проф. Г. С. Костюка «Психологія».

У цій статті вчений накреслив шляхи та актуальні проблеми подальшої діяльності Інституту: розуміння учнями навчального матеріалу, успішність учнів початкової та середньої школи і шляхи її підвищення, основи морального виховання, удосконалення методів викладання основних предметів у початковій та середній школі, військово-фізична підготовка, основи методики естетичного виховання в молодших класах, шляхи виховання самодіяльності та ініціативи в роботі піонерської організації та ін. Значне місце в Інституті посідала робота над навчальними планами, програмами й підручниками для початкової і середньої школи. Павло Романович вважав Український науково-дослідний інститут педагогіки основним осередком науково-педагогічної думки в Україні.

У 1947—1951 рр. учений працював ректором Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, а з січня 1951 до березня 1966 р. — заступником директора з наукової частини Науково-дослідного інституту психології УРСР.

П. Р. Чамата — це вчений з широкою ерудицією в галузі педагогіки і психології, здібний керівник і організатор науки. Його перу належить більш як 70 наукових праць — статті, брошури, монографії, підручники. Цінним і для сучасного розвитку науки є створений ним Бібліографічний довідник праць із психології за 40 років (1917—1957), який побачив світ у 1958 р. У довіднику зібрано публікації за важливими напрямками розвитку психологічної науки: особливості мислення та мови у дітей, психологія особистості дитини, педагогічна психологія, психологія виховання, психогігієна праці, історія психології, психологія розумово відсталих дітей, викладання психології у середній школі тощо.

За редакцією вченого та його безпосередньої участі написано підручник для педагогічних училищ «Психологія» (1958), який витримав чотири видання й дістав схвальну оцінку педагогічної громадськості. У ньому висвітлюються основні закономірності психічних процесів, властивостей і станів людини, розкриваються анатомо-фізіологічні основи психіки, дається психологічна характеристика особистості. Значна увага приділяється особливостям психічного розвитку молодших школярів. Павло Романович написав такі розділи: «Предмет, завдання і методи психології», «Анатомо-фізіологічні основи психіки», «Особистість і умови її розвитку», «Пам'ять», «Здібності», «Характер».

Учений брав участь у написанні підручника для педагогічних вузів «Психологія», зокрема розділів про біологічну передісторію людської психіки, про самосвідомість особистості.

Коло наукових інтересів Петра Романовича було досить різнобічним. Зокрема, низка його статей присвячена проблемам особливостей мислення та мови в дітей («Розвиток уявлень і понять у дітей молодшого шкільного віку в процесі навчання», 1940), психології особистості дитини («Про генезис самосвідомості дитини», 1949; «Особливості розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку», 1952; «Роль мови в формуванні самосвідомості у

дитини», 1952; «Особливості розвитку самосвідомості у дітей», 1956; «Про самосвідомість учнів та шляхи педагогічного керівництва цим процесом», 1963), психології виховання («Характер та його виховання у дітей дошкільного віку», 1957; «Здібності та їх виховання у дітей дошкільного віку», 1955), викладанню психології в середній школі («За дальше поліпшення викладання логіки й психології в середній школі», 1951; «Пам'ять» в курсі психології в середній школі»), викладанню психології у педагогічних вузах («Поліпшити викладання психології в педагогічних вузах», 1953) та ін.

Великого значення надавав П. Р. Чамата проблемі викладання логіки й психології в середній школі. У 1946 р. в школах України було впроваджено викладання цих предметів, і Павло Романович схвально поставився до нововведення. Так, у статті «За дальше поліпшення викладання логіки й психології в середній школі» (1951) вчений зазначав, що вивчення логіки й психології позитивно впливає на формування в учнів світогляду, свідомості, на розвиток мови й мислення, здатності до самостійної розумової праці, на засвоєння інших дисциплін, розширення кола їхніх інтересів. До цих предметів позитивно ставилися як учителі, так і самі учні. Стосовно психології школярі зазначали, що «вона навчила їх краще запам'ятовувати, виховувати волю, виховувати характер, краще розбиратися в літературі, історії, розбиратися в людях, у самих собі», а логіка допомагає правильно мислити, раціонально розв'язувати різні навчальні проблеми, готуватися до доповідей, брати участь у дискусіях тощо.

Разом із позитивними зрушеннями у викладанні зазначених дисциплін у школах учений розкрив і недоліки цього процесу та вказав шляхи їх подолання. Зокрема, він вважав, що методика викладання логіки й психології потребує ґрунтовного вдосконалення. П. Р. Чамата пропонував систематично проводити й ретельно перевіряти контрольні роботи, створити методику оцінювання знань учнів з логіки і психології, планувати на ці предмети дві години на тиждень замість однієї, проводити екзамени з них та заносити оцінки до атестату зрілості, а Міністерству освіти УРСР і місцевим органам освіти приділяти більшу увагу цим важливим предметам. Учений дійшов висновку, що викладання логіки й психології в школах «благодірно позначилося на піднесенні всієї навчально-виховної роботи» і є важливою ланкою на шляху виховання підростаючого покоління.

Перу вченого належать праці з історії психології, зокрема статті «І. М. Сеченов про розвиток самосвідомості дитини» (1952), «Радянській дитячій психології — 35 років» (1952), «Вчення академіка І. П. Павлова про вищу нервову діяльність і його значення для дошкільної педагогіки» (1952) та ін.

Не втратили своєї актуальності для розвитку теорії виховання праці вченого «Характер та його виховання у дітей» (1958), «Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування» (1960). Зокрема, у першій з них, написаній у доступній для масового читача формі й адресованій батькам, учителям, вихователям, зосереджується увага на понятті про характер людини. Його основних рисах, розкриваються особливості формування характеру в дітей переддошкільного, дошкільного, молодшого, середнього та старшого шкільного віку, а також можливості й шляхи перевиховання характеру.

У брошурі «Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування» вчений висвітлює актуальні питання, пов'язані з формуванням у школярів психологічної готовності до праці.

У статті «Здібності та їх виховання у дітей дошкільного віку» (1955) учений дав визначення поняття «здібності», окреслив умови розвитку здібнос-

тей і шляхи їх виховання в дітей. Він вважав, що здібності — це індивідуальні особливості людини, які забезпечують її найбільшу придатність до тих чи інших видів діяльності. А «провідну роль у розвитку здібностей дітей, наявних у них індивідуальних відмінностей, відіграють не вроджені задатки, а умови життя дітей, їх навчання, освіта і виховання». Основними умовами розвитку здібностей дитини є внутрішні передумови, задатки, з якими вона народжується; діяльність дитини; працьовитість, любов до праці взагалі. Вчений наголошував, що без працьовитості здібності людини не можуть розвиватися успішно. І цю працьовитість, інтерес, любов до праці треба починати виховувати ще з дошкільного віку.

П. Р. Чамата увійшов в історію вітчизняної психології як засновник наукової школи в Україні з проблеми самосвідомості особистості. Це знайшло відображення в таких працях: «Особливості розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку» (1956), «Про природу і сутність самосвідомості особистості» (1956), «Питання самосвідомості особистості» (1958), «Самосвідомість та її розвиток у дітей» (1965) та ін. Один із сучасних дослідників спадщини психолога зазначає: «Цінні ідеї містяться в його (П. Р. Чамати. — Л. Б.) дослідженнях якісних змін у розвитку самосвідомості дітей, ролі мови в формуванні самосвідомості особистості, серед яких особливе місце посідають ті, котрі присвячені актуальній сьогодні для України проблемі самоусвідомлення, формування світогляду й самосвідомості особистості»¹.

Павло Романович досліджував генезу самосвідомості. Він довів єдність свідомості та самосвідомості особистості («К вопросу о генезисе самосознания личности», 1966). Багато його праць присвячені окремим формам прояву самосвідомості в дітей різного віку.

Актуальними і сьогодні є ідеї вченого про взаємозв'язок розвитку самосвідомості дитини та її мовної діяльності. Так, у праці «Роль мови в формуванні самосвідомості у дітей» (1952) автор зазначав, що розробка проблеми самосвідомості дитини має велике педагогічне значення. А виникнення й розвиток людської свідомості найтісніше пов'язані з виникненням і розвитком мови. У цій статті автор відповідно до етапів розвитку мови виокремив етапи в розвитку самосвідомості дитини. Він наголошував, що роль мови як засобу усвідомлення дитиною самої себе чим не вичерпується. «Виявляючи свої думки, почуття і наміри в словах, дитина робить їх існуючими для інших людей. Але тим самим вона робить їх існуючими і для самої себе, тому що лише через розуміння їх іншими вони стають зрозумілими і для неї самої. Пізнаючи себе, дитина вдивляється, як у дзеркало, в інших людей, і одним із таких “дзеркал” є мови інших людей», — писав П. Р. Чамата. Учений вважав, що оволодіння мовою сприяє розвитку більш високої форми мислення на основі мовного матеріалу. Саме через мову відбуваються систематизація та узагальнення всіх знань, яких набувають діти про зовнішній світ і про самих себе.

Одним із важливих етапів у формуванні самосвідомості дітей, як вважав учений, є процес оволодіння ними граматиною рідної мови. Вивчення мови як об'єкта оволодіння граматиною сприяє пізнанню та усвідомленню дитиною правил і законів мислення, піднесенню мислення дитини на вищий рівень. Учений стверджував, що вивчення граматики прискорює розвиток внутрішнього мовлення, а це відповідно сприяє формуванню самосвідо-

¹ Мацейків М. Павло Чамата — основоположник досліджень самосвідомості особистості // Пед. газ. 1998. № 11(53).

мості дитини. У єдності зовнішня і внутрішня мови «служать для пізнання людиною зовнішнього світу, так і для пізнання самої себе». У процесі оволодіння граматикую в дитини розвивається здатність аналізувати свої почуття, думки, наміри, визначати свої слабкі й сильні сторони, усвідомлювати хороші і погані вчинки. Автор статті зазначав, що «формування самосвідомості дітей найтісніше пов'язане з розвитком їх мови. З самого початку становлення індивіда в процесі ігрової, трудової і навчальної діяльності мова служить найвищим засобом пізнання предметів і явищ зовнішнього світу. Не менш важливим засобом є вона і в пізнанні самих себе».

Спираючись на ідеї О. О. Потебні, Д. М. Овсяніко-Куликовського, П. Р. Чамата, започаткував психологічну школу з проблем самосвідомості в Україні, що має велике значення й для розвитку педагогічної науки. Він прагнув спрямувати досягнення психологічної науки на розвиток школи, освіти, зокрема всебічного розвитку дитини, зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної психології. Висловлені ним ідеї з багатьох питань розвитку особистості, а саме дитини, не втратили актуальності, значущості й сьогодні.

Учений керував аспірантами, які успішно захистили дисертації і нині працюють у психологічній науці. Він брав активну участь у громадському житті. Обирався депутатом Київської міської Ради депутатів трудящих. За плідну працю на освітянській ниві та громадську діяльність його було нагороджено орденом «Знак Пошани» та медалями.

Після тривалої хвороби 14 серпня 1969 р. Павло Романович Чамата помер. Творчий доробок ученого розпорошений у різних виданнях. Сьогодні вже з'являються перші статті (М. Й. Боришевський, М. А. Мацейків), присвячені його творчому доробку. Проте наукова спадщина П. Р. Чамати сучасними вченими не оцінена по-справжньому і чекає на своїх дослідників.

Праці

Чамата П. Р. Про розпис уроків для початкової та середньої школи // Комуніст. освіта. 1935. № 10.

Чамата П. Р. Психология. Учебник для пед. вузов. [Разделы: «Анатомо-физиологические основы психики», «Развитие психики у животных», «Основные этапы и условия развития психики у детей»]. К., 1939.

Чамата П. Р. Психологія і педагогіка запам'ятання навчального матеріалу. К., 1939.

Чамата П. Р. Про розвиток уявлень і понять у дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання // Наук. зап. Наук.-досл. ін-ту педагогіки. К., 1940. Т. I.

Чамата П. Р. Український науково-дослідний інститут педагогіки МНО УРСР // Рад. шк. 1945. № 1—2.

Чамата П. Р. За дальше поліпшення викладання логіки й психології в середній школі // Рідна шк. 1951. № 6.

Чамата П. Р. Особливості розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку // Дошк. виховання. 1952. № 3.

Чамата П. Р. Роль мови в формуванні самосвідомості у дітей // Рад. шк. 1952. № 10.

Чамата П. Р. Пам'ять в курсі психології в середній школі // На допомогу викладачеві психології в середній школі: 36. статей / За ред. Г. С. Костюка. К., 1953.

Чамата П. Р. Характер та його виховання у дітей дошкільного віку // Дошк. виховання. 1957. № 1.

Чамата П. Р. Психологія для педагогічних училищ / За ред П. Р. Чамати. 2-ге вид. К., 1958.

Чамата П. Р. Характер та його виховання у дітей. К., 1958.

Чамата П. Р. Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування. К., 1960.

Чамата П. Р. Про самосвідомість учнів та шляхи педагогічного керівництва цим процесом // Рад. шк. 1963. № 4.

Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. К., 1965.

Література

Інститут педагогіки АПН України 70 / Редкол.: М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін. К., 1966. 177 с.

П. Р. Чамата // Рад. освіта. 1969. № 66. 20 серп.

Мацейків М. Павло Чамата — основоположник досліджень самосвідомості

особистості // Пед. газ. 1998. № 11(53). Листопад.

Боришевський М. Чамата П. Р. // Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. К., 2001. С. 485.